

ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД НЕПОВНОЛІТНІХ

Коваль В. В.

У статті розглянуто питання постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх правопорушників. Визначено, що постпенітенціарний соціальний супровід є найефективнішою технологією соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулись із місць позбавлення волі. Означено стратегічні напрями постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, інтеріоризація, постпенітенціарний соціальний супровід, неповнолітні правопорушники, постпенітенціарна установа, виховна колонія, соціальний працівник, соціальні центри.

В статье рассмотрен вопрос постпенитенциарного социального сопровождения несовершеннолетних правонарушителей. Определено, что постпенитенциарное социальное сопровождение является наиболее эффективной технологией социальной работы в направлении социальной адаптации несовершеннолетних, освобожденных из мест лишения свободы. Обозначены стратегические направления постпенитенциарного социального сопровождения несовершеннолетних.

Ключевые слова: социализация, социальная адаптация, интериоризация, постпенитенциарное социальное сопровождение, несовершеннолетние правонарушители, пенитенциарное учреждение, воспитательная колония, социальный работник, социальные центры.

The questions of post-penitentiary social support for juvenile offenders are considered in the article. The post-penitentiary social support has been proven to be the most effective technology of social work aimed at social adjustment of juveniles who return from places of imprisonment. The strategic directions of post-penitentiary social support for juveniles have been outlined.

Key words: socialization, social adjustment, interiorization, post-penitentiary social support, juvenile offenders, post-penitentiary establishment, educational colony, social worker, centers of social services.

Вступ. Вхідження України в світову економіку ринкових відносин ставить перед ученими і практичними працівниками правоохоронної та соціальної сфер нові завдання в боротьбі зі злочинністю, яка, за прогнозами вчених, має тенденцію до зростання. У демографічній структурі осіб, які вчинюють злочини, спостерігається поповнення злочинного середовища неповнолітніми правопорушниками. Гостроту проблемі додає те, що у вчиненні злочинів найчастіше беруть участь особи, звільнені з виховних колоній. Тому найбільш перспективним і дієвим напрямом у профілактиці рецидивної злочинності неповнолітніх має бути ефективна організація соціальної адаптації неповнолітніх громадян, які звільнилися із пенітенціарних установ після відбування кримінального покарання. Це стосується перш за все соціального захисту неповнолітніх, які звільняються з місць позбавлення волі і які потребують підтримки суспільства й держави в трудовому, освітньому і побутовому влаштуванні. Невирішеність на сьогоднішній день комплексу проблемних питань, які стосуються механізму соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі, викликає особливу тривогу у суспільстві.

Постановка проблеми та аналіз досліджень, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Питаннями соціалізації осіб, які звільнилися з пенітенціарних установ, відновлення ними зв'язків з оточуючими, повернення їх до повноцінного життя займаються різні фахівці, в тому числі психологи, соціологи, юристи, педагоги. В той же час потребує подальшого детального дослідження процес соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених із пенітенціарних установ.

Проблема соціальної адаптації не є новою для наукових досліджень. Багато аспектів цього питання викладено у працях Ю. М. Антоняна, Н. А. Беляєва, А. Ф. Зелінського, В. Н. Кудрявцева, А. С. Міхліна, І. В. Шмарова, В. М. Трубікова, А. М. Яковлева, Б. З. Вольфова, М. І. Рижова та ін. Окремі аспекти проблеми соціальної адаптації досліджені фахівцями пенітенціарної педагогіки – В. М. Синьовим, Г. О. Радовим, В. І. Кривушою, О. В. Бецом; ученими-криміналістами – Ю. Д. Блувштейном, В. В. Голіною, І. М. Даньшиним, В. О. Єлеонським, А. Е. Жалінським, А. П. Потьомкіним, Ф. Р. Сундуrowим, Ю. М. Ткачевським; соціальної педагогіки та соціальної роботи – С. С. Пальчевським, В. М. Галузинським, О. В. Киричуком, М. Б. Євтухом, К. Корсаком та ін.

Висновки науковців з досліджуваних проблем відіграють важливу роль у розробці методик соціальної адаптації неповнолітніх. Однак динаміка процесів, які відбуваються у суспільстві протягом останніх років, тобто трансформація соціального середовища, яке є елементом механізму соціальної адаптації, обумовлюють активізацію досліджень, метою яких є вдосконалення технологій соціальної адаптації означеної категорії осіб.

Виклад змісту дослідження. Проблема позитивної постпенітенціарної соціалізації неповнолітніх осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, завжди є актуальною, бо суспільство зацікавлене повернути собі повноцінних людей після відбування ув'язнення, а також захистити себе від скоєння звільненими повторних злочинів.

Соціалізація (лат. "socialis" – суспільний) – це процес засвоєння індивідом певної системи знань соціальних норм і культурних цінностей, настанов і зразків поведінки, які дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства, до якого він належить [5].

Процес соціалізації поділяють на два взаємопов'язаних етапи – адаптацію та інтеріоризацію (інтерналізацію). Першим передбачається пристосування людини до навколишнього суспільного середовища, другим – засвоєння та привласнення нею знань, норм життя певного суспільства, що стають складовими елементами самосвідомості особистості [9].

Соціалізація відбувається постійно та поступово через накопичення досвіду, розширення знань, придбання навичок. Адаптація відбувається шляхом перебування, ломки вже сформованих типів поведінки, звичок, установок, уявлень.

Отже, соціальна адаптація неповнолітніх звільнених із місць позбавлення волі, як особливий різновид процесу соціалізації особи, забезпечує відповідність поведінки індивіда вимогам суспільства, засвоєння ним соціально корисних позицій, які сприяють виробленню здатності особи вирішувати життєві проблеми.

Адаптація особи як спосіб включення її в систему норм, соціальних і моральних цінностей нерозривно пов'язана з правовою культурою, з розумінням існуючих у суспільстві політичних, етичних, правових явищ, із засвоєнням приписів моральних і правових норм в якості власних життєвих установок.

Особливостями соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання, є наступні:

- вона протікає після звільнення від покарань, пов'язаних із позбавленням волі;
- цей соціально-психологічний процес починається з моменту звільнення засуджених від покарання і завершується досягненням відповідності між очікуваннями-вимогами суспільства (окремих соціальних груп) і поведінкою раніше судимої особи;

- завданням соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання, є залучення їх до життя без правообмежень, пов'язаних з покаранням, в новому або такому, що змінилося, соціальному середовищі, що припускає їх добровільне підпорядкування нормативним вимогам середовища;

- соціальна адаптація звільнених від покарання залежить від адаптаційних навичок і здібностей, властивих індивідові спочатку і вихованих в умовах виконання покарання;

- успіх соціальної адаптації звільнених значною мірою залежить від співвідношення системи особистісних установок і вимог, що пред'являються середовищем (трудоим колективом, найближчим побутовим оточенням, сім'єю);

- соціальна адаптація звільнених може бути забезпечена лише за наявності позитивної взаємообумовленої соціальної спрямованості мікросередовища й особи судимого, сумісності соціальних очікувань середовища і моральних позицій, ціннісних орієнтацій особи.

Однією із найефективніших технологій соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулись із місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

Постпенітенціарній соціальний супровід – цілеспрямована діяльність державних та недержавних організацій, соціального працівника (соціального педагога) з питань реалізації соціальної політики щодо осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, з метою створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Обраний варіант соціального супроводу має бути найефективнішим серед усіх можливих; він узгоджується з клієнтом; реалізується через партнерські стосунки; орієнтується на конкретну проблему; поєднує форми індивідуальної й групової роботи; спрямований на використання інновацій соціальної роботи для позитивної соціалізації молоді, яка повернулася з місць позбавлення волі.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу виступає індивідуальна та групова роботи. Серед методів – консультування, представництво прав, психокорекція, тренінгові форми набуття соціальної компетенції та інші методи соціальної впливу.

Соціальний працівник (соціальний педагог) для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу має ґрунтовно бути обізнаним у правових, психологічних, педагогічних, соціокультурних питаннях, що стосуються досягнення мети. Фахівці соціальних служб, здійснюючи соціальний супровід, орієнтують людину на стандарти демократичного суспільства. Відтак підхід має орієнтуватися на позитивні чинники, віру в гуманну природу людини, але одночасно слід розуміти всі складності поновлення соціальних рис колишніх ув'язнених.

Постпенітенціарний соціальний супровід молоді, яка звільнена з місць позбавлення волі, – це технологія соціальної роботи, яка полягає у створенні умов для ресоціалізації звільнених, а у разі потреби – і представництво їх інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав та свобод покараних.

Створення умов для позитивної соціалізації молодих людей, які повернулися з місць позбавлення волі, полягає в обізнаності своїх прав і обов'язків, які передбачені вітчизняним законодавством.

Означимо основні питання правового характеру, які є основою успішного постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх та молоді.

Права людини, яка відбула покарання. Згідно ст. 14 Закону України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" молоді люди віком до 35 років отримують інформаційну, правову, трудову, психолого-педагогічну, медичну та інші форми соціальної допомоги в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на підставах і в порядку, передбаченому законодавством [4].

Паспортизація осіб, які відбувають покарання проводиться адміністрацією пенітенціарної установи згідно наказу МВС України "Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України" № 320 від 13.04.2012 року [8].

Вирішення проблеми повернення в сім'ю. За особами, які відбувають покарання, зберігається житло, в якому вони були прописані до засудження, згідно діючого Житлового кодексу України. Більшість колишніх ув'язнених повертається в сім'ї. Але часто буває, що сім'ї встигли налагодити певну систему стосунків, у якій місця бувшому засудженому немає.

Якщо у силу об'єктивних умов повернення неповнолітніх у сім'ю неможливе, їх направляють у виховні заклади, інтернати, притулки, а осіб, які потребують лікування, – у заклади міністерства охорони здоров'я.

Забезпечення права на створення житлово-побутових умов. Згідно зі ст. 10 Закону України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" до звільнення з установ виконання покарань за особами, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, зберігається житлове приміщення, що вони займали на законних підставах до засудження. Звільнені особи, які потребують поліпшення житлових умов, мають право на отримання житлового приміщення в порядку, передбаченому законодавством.

Звільненим особам, які не мають жилої площі, після прибуття до обраного місця проживання на період до отримання такої площі місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування надається місце для тимчасового проживання в соціальних чи спеціальних гуртожитках, створених цими органами. Місце для проживання в зазначених гуртожитках надається також звільненим особам, житлова площа яких тимчасово заселена, на період до її звільнення та звільненим особам, яким повернути колишнє житлове приміщення немає можливості, – на період до поліпшення їх житлових умов у порядку, передбаченому законом [4].

Право на працю. Згідно із Законом України "Про зайнятість населення" держава забезпечує додаткові гарантії особам, які повернулись із місць позбавлення волі і відносяться до так званої категорії працездатних громадян, що потребують соціального захисту. Критерієм такого визначення є труднощі, які виникають під час пошуку роботи, внаслідок чого звільнені не можуть конкурувати на ринку праці. Для цих категорій громадян установлені додаткові гарантії зайнятості. Для них створюються додаткові робочі місця шляхом бронювання місцевими радами народних депутатів на підприємствах, в установах і організаціях до 5 % загальної кількості робочих місць [3].

У разі відмови у прийнятті на роботу громадян, які потребують соціального захисту, в межах встановленої броні державна служба зайнятості за кожну таку відмову стягує з підприємства штраф. У разі відмови підприємства від сплати штрафу до державного фонду сприяння зайнятості населення державна служба зайнятості вирішує питання про його стягнення в господарському суді.

У разі неможливості надання громадянину роботи за професією (спеціальністю) протягом шести місяців безробіття служба зайнятості повинна запропонувати йому змінити професію (спеціальність) з урахуванням можливості навчання і потреб ринку праці у цій професії. У разі відсутності підходящої роботи рішення про надання громадянам статусу безробітних з одночасним призначенням допомоги по безробіттю приймається центром зайнятості за їх особистими заявами.

Право на освіту. Відповідно до Конституції України та Закону України "Про освіту" після звільнення, молодь має право на всі види освіти. Порушення права на освіту регламентується ст. 183 "Порушення права на отримання освіти" Кримінального кодексу України [6; 2; 7].

Надання медичної допомоги звільненим особам. Згідно ст. 10 Закону України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" звільненим особам забезпечується надання медичної та медико-санітарної допомоги в установленому законодавством порядку. У разі відсутності у звільненої особи реєстрації місця проживання або перебування надання їй медичної допомоги здійснюється за направленням суб'єктів соціального патронажу. Звільнені особи, які хворіють на особливо небезпечні інфекційні хвороби або є носіями збудників таких хвороб, підлягають медичному нагляду і лікуванню в порядку, передбаченому законом. Особи, які на день звільнення потребують стаціонарної медичної допомоги, направляються до закладів охорони здоров'я на підставах і в порядку, передбачених законодавством.

Порушення права на медичну допомогу переслідується кримінальним законодавством України (ст. 184, 139, 140 ККУ) [7].

Обов'язки звільнених із пенітенціарних установ. Дотримання прав і свобод з боку держави, покладає на саму людину низку обов'язків перед суспільством. Так, у "Загальній декларації прав людини" проголошується, що "всі люди народжуються вільними і рівними у своїх правах. Вони наділені розумом і совістю і мають ставитися один до одного в душі братерства" [1].

Визначаючи сукупність обов'язків, держава орієнтує на необхідний для стабільності суспільства зразок поведінки. Наприклад, звільнюючи людину від покарання, держава зазначає першочергові вимоги для осіб, які повернулись з місць позбавлення волі, у тому числі обов'язок зареєструватися, працювати, не ухилятися від військового обов'язку. Так визначається взаємозалежність прав і обов'язків людини і суспільства.

У нашому дослідженні не стоїть завдання визначити повний обсяг правового забезпечення всіх напрямків постпенітенціарного соціально супроводу неповнолітніх, однак навіть при скороченому дослідженні означеного питання можна наголосити на прямий зв'язок між правовою освіченістю звільнених із пенітенціарних установ (відповідно їх правовою культурою) та успішністю їх постпенітенціарної соціалізації.

Сьогодні постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх здійснюється у формі соціального патронажу – тобто допомога звільненим особам шляхом реалізації комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію. Суб'єктами соціального патронажу в Україні є центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичні особи. До кола суб'єктів соціального патронажу згідно зі ст. 11 Закону України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" входять спеціалізовані установи для звільнених осіб – установи, діяльність яких спрямована на надання допомоги звільненим особам, їх підтримку та соціальну адаптацію.

Спеціалізованими установами для звільнених осіб є: центр соціальної адаптації; спеціальний будинок-інтернат. Спеціалізовані установи для звільнених осіб утворюються відповідно до потреб регіону місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян.

Висновки. Соціальна адаптація неповнолітніх, звільнених місць позбавлення волі, як особливий різновид процесу їх соціалізації забезпечує відповідність поведінки індивіда вимогам суспільства, сприяє виробленню здатності вирішувати поточні життєві проблеми.

Найбільш ефективною технологією соціальної роботи у напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі є постпенітенціарний соціальний супровід, який здійснюється у формі соціального патронажу.

Основою успішного постпенітенціарного соціального супроводу звільнених, є їх достатній рівень правової обізнаності та правової культури, які формуються за допомогою правового виховання. Таке виховання є одним з основних стратегічних напрямів процесу соціальної адаптації. Тактики та технології правового виховання неповнолітніх засуджених є об'єктом окремого дослідження.

Література

1. Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року – Док.ООН/PES/217 А.).
2. Закон України "Про освіту" № 1060-XII, від 23.05.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 34.
3. Закон України "Про зайнятість населення" № 803-XII, від 01.03.1991 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 14.
4. Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" № 3160-VI, від 17.03.2011 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 38.
5. Зверева О. В. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник / О. В. Зверева, С. Я. Безпалько, І. Д. Марченко. – К. : Центр навч. літ., 2004. – С. 29.
6. Конституція України (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30.
7. Кримінальний кодекс України № 2341-II, від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26.
8. Наказ МВС України "Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України" № 320 від 13.04.2012 року.
9. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – С. 7.
10. Синьов В. М. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. В. Беца. – К. : МП "Леся", 1997. – 272 с.
11. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В. М. Трубников. – Х. : Изд-во "Основа" при ХГУ, 1990. – 173 с.